

М. Матійко,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПОНЯТТЯ ЗАХИСТУ ПРАВА ВЛАСНОСТІ СЕРЕД ІНШИХ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ

У зв'язку з необхідністю гарантування кожному можливості виключного користування певними видами ресурсів людство виробило різні механізми захисту права власності. Так, розвиток всіх правових систем пов'язаний з розвитком інституту захисту права власності.

Нещодавно особисті немайнові права стали отримувати визнання правової системи в плані наділення їх засобами захисту. Вироблення та випробування засобів захисту від посягань почалось з майнових відносин, велику частину яких становлять відносини власності, які у будь-які часи не втрачали та не можуть втратити своєї актуальності.

Виконуючи свою охоронну функцію, цивільне право «забезпечує непорушність прав і законних інтересів учасників цивільних правовідносин (охороняє їх), а в разі їх порушення – забезпечує засобами, способами й формами захисту, стабілізує суспільні відносини» [1, с. 17].

Необхідність в охороні цивільних відносин існувала завжди і буде існувати доти, доки буде існувати суспільство. Цивільне право стає одним з найважливіших засобів охорони суспільних відносин. Цей прояв правового впливу і являє собою охоронну функцію цивільного права.

Охоронна функція цивільного права – це обумовлений соціальним призначенням напрямок його впливу, націлений на охорону суспільних відносин, усунення явищ, проти яких виступає дане суспільство.

Таким чином, цивільне право охороняє суспільні відносини, воно націлене на перешкоджання складанню відносин, проти яких виступає конкретне

суспільство. Мета охоронної функції цивільного права – усунення відносин, проти яких виступає конкретне суспільство.

Викорінювання небажаних явищ із життя суспільства – вторинний результат дії цивільного права, що є засобом охорони тих відносин, які такої охорони потребують. Охороняючи ці відносини, цивільне право припиняє, забороняє, карає дії, що порушують умови нормального розвитку суспільства, і витісняє їх.

Охоронна функція проявляє себе не тільки тоді, коли відбувається правопорушення. Основне призначення цієї функції полягає, насамперед, у превентивній охороні суспільних відносин, запобіганні порушенню норм цивільного права. Ефективність охоронної функції є тим вищою, чим більше суб'єктів права підкорилися приписанню норм цивільного права, виконали вимогу заборони. Сам факт встановлення заборони або санкції впливає на деяких осіб, змушує їх утримуватися від здійснення протиправного вчинку. Так досягається одна із цілей впливу цивільного права – охороняються певні суспільні відносини.

Протиставлення охоронної функції регулятивній у тому розумінні, що одна з них є негативною (оскільки містить у собі заборони, санкції, відповідальність), а друга є позитивною, тому що спрямована на координацію позитивної діяльності суб'єктів права, є не зовсім коректним. Обидві ці функції виконують важливе завдання щодо закріплення та охорони цивільних прав, сприяння розвитку та зміцненню суспільних відносин. Специфіка охоронної функції полягає в такому:

по-перше, вона характеризує цивільне право як особливий спосіб впливу на поведінку людей, що виражається у впливі на їх волю через санкції, встановлення заборон і реалізацію юридичної відповідальності; по-друге, вона служить інформатором для суб'єктів суспільних відносин щодо того, які соціальні цінності охороняються за допомогою правових приписів; по-третє, вона є показником політичного та культурного рівня суспільства. Спосіб охорони дуже часто залежить від цивільної розвиненості суспільства, від його політичної сутності.

Зміст функцій цивільного права є неоднорідним, інакше кажучи, способи його впливу на поведінку є різними. Зазвичай виділяють два загальних способи – дозвіл і заборону, хоча вплив цивільного права на поведінку людей не обмежується цими способами.

Способи впливу цивільного права на поведінку людей і форми реалізації права можуть служити критеріями розмежування основних функцій цивільного права. Слід зазначити, що залежність функцій права від способів впливу права на суспільні відносини і форми реалізації права є неоднозначною. Способи впливу права й форми реалізації права є здійсненням функцій цивільного права, тому що останні відображають службову роль права.

Дозвіл і заборона як способи впливу права на поведінку людей становлять зміст регулятивної функції цивільного права й функції охорони. Регулятивна функція полягає у впливі цивільного права на нормальні суспільні відносини за допомогою надання суб'єктам окремих прав, функція охорони – у впливі цивільного права на поведінку людей шляхом встановлення заборон.

Як зазначає Є.О. Харитонов, «для методу цивільного права здебільшого притаманна відсутність категоричних розпоряджень учасникам цивільних відносин діяти певним чином (виняток складають цивільні охоронні відносини – зобов'язання відшкодувати шкоду, повернути безпідставне отримане майно і

т. п.)» і далі: «цивільно-правовий метод може містити й елементи обов'язкового (імперативного) розпорядження. Можна зробити попередній висновок, що цивільно-правовий метод містить у собі як правонаділяючий елемент, так і елемент імперативний» [2, с. 39].

Деталізуючи таку думку, В.Ф. Яковлев вказує: «примус вводить у право санкціями охоронних норм. Він сам служить санкцією як несприятливий для суб'єкта наслідок його протиправної поведінки, застосовується або як такий в цілях забезпечення регулятивного правовідношення, або у складі змісту санкції як спеціального тягаря, що покладається на правопорушника, або як засіб забезпечення вживання санкції. Примус застосовується в рамках охоронних правовідносин». При цьому вчений зазначає: «Забезпеченість норм права державним примусом – властивість самого права. Використання примусу для реалізації правових розпоряджень не є особливістю якої-небудь з галузей права. Вона властива ним всім» і далі: «диференціація примусу по галузях права проявляє себе в ролі охоронних правовідносин, від чого значною мірою залежить різна міра примусу в різних галузях. У цивільному праві, яке опосередковує нормальні для даного суспільства економічні відносини, абсолютно переважають регулятивні норми. Їх реалізація є встановленням прав і обов'язків, передбачених диспозиціями норм, на основі правомірних дій, передбачених гіпотезами норм. Внаслідок цього основний шар цивільних правових зв'язків складається з регулятивних правовідносин, в рамках яких вживання державного примусу не відбувається і які служать правовою формою звичайних для суспільства відносин. Охоронні цивільні правовідносини виконують в даній галузі допоміжну, забезпечувальну для регулятивних відносин роль і тому по питомій вазі значно поступаються останнім» [3, с. 115].

На думку С.С. Алексеева, «для публічного права характерні відносини «влада – підпорядкування», для приватного права – відносини юридичної

рівності суб'єктів... публічне право побудоване на принципі субординації, приватне право – на принципі координації волі та інтересів учасників відносин» [4, с. 23]. Хоча «цивільне право є найбільш повним втіленням ідей і положень приватного права на національному рівні» [1, с. 9], але «в практичному житті, особливо на нинішніх етапах розвитку суспільства, публічне і приватне право в багатьох випадках виявляються «перемішаними»: у життєвих стосунках досить часто наявні різнопрофільні елементи, одні з яких відносяться до приватного права, інші – до публічного» [4, с. 24].

Так, можна констатувати, що охоронювальні відносини в меншій мірі властиві цивільному праву ніж регулятивні. При цьому охоронювальні відносини у цивільному праві мають особливості порівняно з іншими галузями права.

Є.О. Харитонов пропонує під охоронними правовідносинами мати на увазі «ту групу відносин відповідної галузі права, яка забезпечує нормальне функціонування регулятивних правовідносин у цій галузі», далі зазначаючи: «Коли в позитивному регулюванні відбувається збій, результатом такої аномалії стає трансформація регулятивних у їх продовження (різновид) – цивільні охоронні правовідносини» [5, с. 367].

Перетворення таке відбувається в результаті порушення як об'єктивного, так і суб'єктивного цивільного права.

Таким чином, охорона цивільних прав відбувається і до їх порушення, але при цьому виникають охоронні правовідносини вже після правопорушення, тобто коли «абстрактна можливість державного примусу» має перетворитися на «конкретну правову реальність шляхом застосування судом або іншими уповноваженими органами публічної влади конкретних санкцій до конкретних порушників правил поведінки в межах змісту регулятивних цивільних правовідносин» [5, с. 372].

Таке твердження повною мірою співвідноситься з думками В.А. Білова,

який зазначає: «Самі правовідносини є результатом впливу об'єктивного права на фактичні відносини» [6, с. 209], Р.Й. Халфіною, на думку якої «в досить широкому колі випадків реалізація волі держави відбувається не шляхом виникнення правовідносини, а за допомогою усунення певних небажаних явищ у суспільному житті під впливом заборонної норми» [7, с. 40].

З точки зору В.І. Гоймана, можна виділити два основних рівня дії права: рівень існування та рівень соціально-правових дій (реального функціонування). Кожен з яких «відображає особливості, форми, способи і механізми впровадження права в суспільне життя» [8, с. 94].

У зв'язку з викладеним вище можна зазначити, що охорона цивільних прав починає своє існування ще на рівні існування, який «відображає ту стадію буття права, коли правове (норми права, юридична практика, правова політика, юридична наука, правова ідеологія в цілому) справляє безпосередній вплив на свідомість окремої особистості, колективів людей, зумовлюючи характер сприйняття і реальну поведінку у сфері його дії» [8, с. 94], а охоронні правовідносини виникають вже на рівні соціально-правових дій.

На думку А.Я. Риженкова, поряд з регулятивною та охоронною функціями права можна визнати відносно самостійною функцію захисту [9, с. 37].

З охоронною функцією права функцію захисту зближує істотна риса останньої – профілактична дія в плані недопущення порушень правил поведінки, які містяться в нормах права. Способи здійснення охоронної функції та функції захисту – стадії одного процесу, пов'язаного з можливістю застосування або застосуванням державного примусу. На стадії захисту суб'єктивних цивільних прав розкривається позитивний зміст цивільно-правових заборон.

Розрізняються ці функції за способами впливу на поведінку людей і за формами реалізації права. Якщо охоронна функція здійснюється за допомо-

гою дотримання суб'єктами правил поведінки, що містяться в нормах права, то функція захисту здійснюється тоді, коли мова йде про виконання як форми реалізації права.

Відповідно до зазначеного «термін «захист» завжди використовується тільки щодо порушеного права, а «охорона», відображаючи більш широкий діапазон впливу, найчастіше позначає можливість здійснення права, а також законних інтересів і в нормальних, і в аномальних умовах» [10, с. 8].

Як зазначає Є.О. Суханов, «при охороні відносин власності різні норми і інститути цивільного права відіграють неоднакову роль. Деякі з них охороняють відносини власності шляхом їх визнання, тим самим поширюючи на них захист цивільного закону... Інші правила забезпечують необхідні умови для реалізації речових прав, в цьому сенсі теж важливі для їх охорони... треті встановлюють несприятливі наслідки для порушників речових прав, тобто безпосередньо захищають їх від протиправних посягань» [11, с. 364].

На цьому, на думку вченого, «грунтується відмінність понять «охорона прав» (в тому числі, речових) і «захист прав». Цивільно-правова охорона права власності та інших речових прав здійснюється, по суті, за допомогою всієї сукупності цивільно-правових норм, що забезпечують нормальний і безперешкодний розвиток розглянутих відносин. Цивільно-правовий захист права власності та інших речових прав – більш вузьке поняття, вживане тільки до випадків їх порушення. Вона являє собою сукупність цивільно-правових способів (заходів), які застосовуються до порушників відносин, оформлених за допомогою речових прав» [11, с. 364].

Своєрідний погляд на цю проблему міститься у підручнику з цивільного права В.А. Білова, де зазначено, що при розповсюдженні поняття цивільно-правової охорони на всі стадії існування правовідносин, тобто як до, так і після його порушення, ототожнюються поняття охорони правовідносин з

поняттям реалізації правовідносин, а тому «подібне застосування слова не може бути підтримано» [12, с. 220].

Зустрічається у літературі «широке тлумачення правового захисту», коли до нього включають «видання норм, які встановлюють права та обов'язки, визначають порядок їх здійснення та захисту і загрожують застосуванням санкцій; діяльність суб'єктів зі здійснення своїх прав та захисту суб'єктивних прав; попереджувальну діяльність державних та громадських організацій та діяльність з реалізації правових санкцій» [13].

В науці існує і «вузьке розуміння» поняття охорони цивільних прав, у цьому випадку у нього включаються «лише ті передбачені законом заходи, які спрямовані на відновлення чи визнання цивільних прав» [14, с. 39]. Але здебільшого у «вузькому розумінні» охорону вчені називають саме захистом, підкреслюючи «чітку тенденцію до визнання правової охорони більш широким поняттям порівняно з правовим захистом» [15, с. 511], звертаючи увагу на окремі аспекти цих явищ.

Така позиція знайшла і нормативне закріплення. Так, Цивільний Кодекс України в главі 3 містить норми про захист цивільних прав і інтересів, а в главі 29 положення про захист права власності. В цих главах здебільшого передбачені положення, що діють у разі порушення суб'єктивного права.

У курсі лекцій за редакцією Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора із захистом пов'язується як «міри і порядок захисту порушених прав», так і «усунення реальної загрози їх порушення».

Це є цілком справедливим і до захисту права власності, адже згідно з ч. 2 статті 386 Цивільного кодексу України власник, який має підстави передбачати можливість порушення свого права власності іншою особою, може звернутися до суду з вимогою про заборону вчинення нею дій, які можуть порушити його право, або з вимогою про вчинення певних дій для запобігання такому порушенню.

Захист права власності здійснюється багатьма галузями права, з огляду на відмінності предмету та методу цих галузей кожній з них притаманні свої особливості. З огляду на це, «цивільно-правовому захисту права власності притаманні свої специфічні методи та засоби, які істотно відрізняються від існуючих в інших галузях прав... Специфіка цивільно-правового захисту права власності, насамперед, полягає у застосуванні таких юридичних механізмів (засобів чи способів), які забезпечують, як правило, усунення перешкод у здійсненні права власності та відновлення майнового становища потерпілого власника за рахунок майнових благ порушника чи іншої зобов'язаної особи» [15, с. 511].

Цілком слушно говорити про «захист права власності у спеціальному значенні» [14, с. 176] або «цивільно-правовий захист права власності» [15, с. 511], під яким розуміється комплекс засобів, які застосовуються для забезпечення усунення порушень права власності і його відновлення, що забезпечується нормами цивільного права.

До наведеного визначення, з огляду на думки окремих вчених, можуть бути зроблені уточнення, які стосуються окремих випадків. Так, наприклад, при неможливості повного усунення наслідків можливого порушення права власності у майбутньому можна говорити не про повне усунення останніх, а про «мінімізацію наслідків порушення» [12, с. 220]. Так, згідно з ч. 2. статті 386 Цивільного кодексу України захист застосовується для забезпечення усунення порушень права власності, які відбулися, або реальна загроза настання яких існує [1, с. 149]. З огляду на те, що правопорушення може мати тривалий характер, захист права власності може бути застосований і для «запобігання правопорушенню, що триває» [12, с. 220], але ще не закінчено. На думку низки вчених, зловживання правом не є правопорушенням [16, с. 86], отже, при такому підході виключається можливість захисту права власності при неможливості його нормальної

реалізації, причиною якої може бути чиєсь зловживання правом.

Так, під захистом права власності можна розуміти комплекс засобів, які забезпечують реалізацію права власності і його відновлення, що забезпечується нормами цивільного права.

Ключові слова: цивільне право, цивільні правовідносини, право власності, захист права власності, охорона права власності, цивільно-правовий захист права власності.

Стаття присвячена дослідженню поняття захисту права власності. З огляду на функції та особливості методу цивільного права розглянуто питання про співвідношення охоронних та регулятивних цивільних правовідносин. Розглянуто та систематизовано точки зору науковців щодо визначення поняття «захист права власності», співвіднесення понять «захист права власності» та «охорона права власності».

Статья посвящена исследованию понятия защиты права собственности. С учетом функций и особенностей метода гражданского права рассмотрен вопрос о соотношении охранительных и регулятивных гражданских правоотношений. Рассмотрены и систематизированы точки зрения ученых относительно определения понятия «защита права собственности», соотношения понятий «защита права собственности» и «охрана права собственности».

The article is devoted research of concept of defense of right of ownership. Taking into account functions and features of method of civil law a question is considered about correlation of protective and regulate civil legal relationships. Considered and systematized points of view of scientists in relation to determination of concept «defense of right of ownership», correlations of concepts «defense of right of ownership» and «guard of right of ownership».

Література

1. Цивільне право в Україні : курс лекцій : у 6-ти томах. Т.1. / Р.Б. Шишка (керівник авт. кол.), О.Л. Зайцев, Є.О. Мічурін та ін. ; За ред. Р.Б. Шишки та В.А. Кройтора – Харків : Національний університет внутрішніх справ, 2004. – 417с.
2. Цивільне право України : підручник: У 3 кн. Кн. 1 / За ред. Є.О. Харитонов, А.І. Дришлюка. – Одеса : Юридична література, 2005. – 528 с.
3. Яковлев В.Ф. Гражданско-правовой метод регулирования общественных отношений – Свердловск, 1972. – 212 с.
4. Алексеев С.С. Частное право. – М. : «Статут», 1999. – 158 с.
5. Харитонов Є.О. Цивільні правовідносини : монографія / Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Одеса : Фенікс, 2011. – 456 с.
6. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / под общ. Ред. В.А. Белова – М. : Юрайт-Издат, 2008. – 993 с.
7. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. – М. : Юр. лит. –1974. – 340 с.
8. Гойман В.И. Действие права. (Методологический анализ). – М., 1992. – 182 с.
9. Рыженков А.Я. Компенсационная функция советского гражданского права. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. – 96 с.
10. Мурашко М.С. Судебная защита субъективных гражданских прав. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 – СПб., 2000. – 124 с.
11. Маттеи У., Суханов Е. Основные положения права собственности. – М. : Юристъ, 1999. – 384 с.
12. Белов В.А. Гражданское право. Общая и особенная части : учебник. – М. : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. – 960 с.
13. Стоякин Г.М. Понятие защиты гражданских прав // Проблемы гражданско-правовой ответственности и защиты гражданских прав. – Свердловск, 1973. – С. 34.
14. Цивільне право України : підручник : У 3 кн. Кн. 2 / За ред. Є.О. Харитонов, А.І. Дришлюка. – Одеса : Юридична література, 2006. – 440 с.
15. Цивільне право України : підручник : У 2-х кн. / О.В. Дзера (кер. авт. кол.), Д.В. Боброва, А.С. Довгерт та ін. ; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 1. – 736 с.
16. Ибрагимова М.В. Злоупотребление субъективным гражданским правом. Понятие, сущность, виды и последствия : дисс. ... канд. юрид. наук. – Рязань : Академия права и управления ФСИН РФ, 2005. – 161 с.